

PROMINENSSIN TOTEUTUMINEN KOLMESSA YLEISPUHESUOMEN VARIETEETISSA

RIIKKA YLITALO

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
5. KESÄKUUTA 2009

Termi prominenssi tarkoittaa toisaalta puheen joidenkin osien korostamista eli niiden tuomista selvemmin esille ympäristöstään, toisaalta joidenkin puheen osien heikentämistä suhteessa ympäristöönsä. Prominenssi-termin kattamia ilmiöitä ovat muun muassa sanapaino ja lausepaino eli aksentti, joiden toteutumista suomen kolmessa eri varieteetissa käsitellään nyt tarkastettavassa tutkimuksessa.

Sanapainossa on kysymys siitä, että sanan jokin osa, yleensä sen tietty tavu, on selvemmin esillä eli prominentimpi kuin sanan muut osat. Suomessa on olemassa kolme sanapainon astetta: pääpaino, sivupaino ja painoton. Sanan pääpainollinen tavu on sen

prominentein tavu, sivupainollisia ovat sen vähemmän prominentit tavut, ja painottomia ovat sanan ne tavut, jotka eivät ole lainkaan prominentteja. Sanan pääpaino kuuluu suomessa aina sanan ensimmäiselle tavulle. Sivupaino esiintyy suomessa normaalisti vain pitemmissä kuin kolmitavuisissa sanoissa; niissä sivupaino lankeaa kolmannelle tai neljännelle ja siitä eteenpäin joka toiselle tavulle, muttei kuitenkaan sanan viimeiselle tavulle. Esimerkiksi suomen sanassa *muurahainen* tavu *muu* on pääpainollinen, tavu *hai* on sivupainollinen ja tavut *ra* ja *nen* ovat painottomia.

Suomen sanapainon foneettista toteutusta on tähän asti tutkittu ainoastaan pohjoismurteista. Niissä sanapaino ei toteudu sävelkorkeutena havaittavan perustaajuiden muutosten avulla, vaan kestojen avulla siten, että sanan ensimmäisen ja toisen

▷

moran muodostavat äännesegmentit sekä niiden välissä mahdollisesti sijaitseva äännesegmentti ovat pitempikestoisia kuin vastaavanlaiset segmentit sanan myöhemmissä tahdeissa. Mora määritellään siten, että tavun ensimmäinen vokaali on tavun ensimmäinen mora, ja jokainen sitä samassa tavussa seuraava segmentti muodostaa yhden seuraavan moran. Suomen pohjoismurteiden sanapaino toteutuu siis kestojen avulla siten, että esimerkiksi sananmuodossa *maalaamaa* ensimmäisen tavun *maa* kesto on pitempi kuin kolmannen tavun *maa* kesto. Myös muissa kielissä, esimerkiksi englannissa, hollannissa ja ruotsissa, sanapainon on havaittu toteutuvan kestonlisäyksen avulla, ei perustaajuuden muutosten avulla.

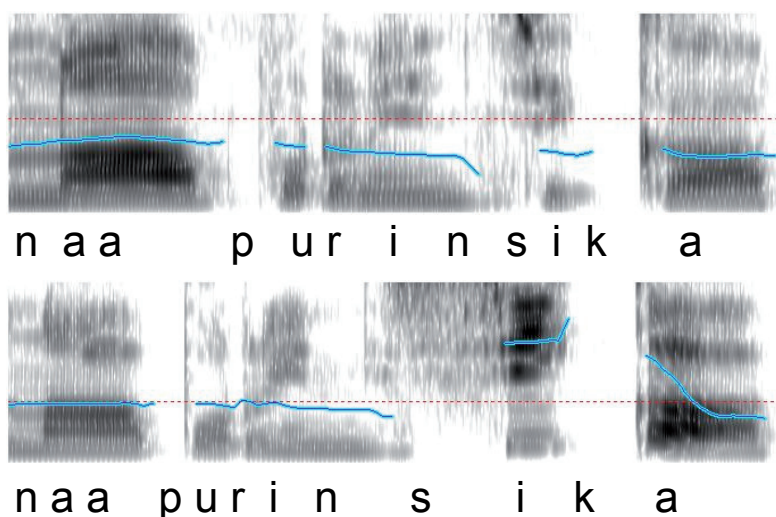
Aksentti eli lausepaino puolestaan viittaa siihen, että jokin sana on puheessa prominentti, selvemmin esillä kuin jotkin toiset sanat. Suomessa voidaan erottaa kolme fonologista aksentuaation astetta: temaattinen, remaattinen ja kontrastiivinen aksentti. Remaattinen aksentti lankeaa sellaisille sanoille, jotka sisältävät uutta tietoa, esimerkiksi lauseessa *Presidentti Halonen on matkustanut Ranskaan* sana *Ranskaan* todennäköisesti aksentoidaan remaattisesti. Temaattinen aksentti taas lankeaa intonaatiojakson muille sisältösanoille, esimerkiksi lauseessa sanoille *presidentti, Halonen* ja *matkustanut*. Kontrastiivista aksenttia käytetään osoittamaan vastakkainasettelua joidenkin asioiden välillä, esimerkiksi virkkeessä *Halonen matkusti Ranskaan, ei Italiaan* sana *Ranskaan* todennäköisesti aksentoidaan kontrastiivisesti.

Normaali aksentti kuuluu suomessa sanan ensimmäiselle tavulle, ja ainakin pohjoismurteissa se toteutuu foneettisesti suurin piirtein samalla alalla kuin sanapaino,

eli tarkemmin sanottuna sanan pääpaino. Pohjoismurteissa aksentin toteutumisasiala on karkeasti sanan ensimmäinen ja toinen mora sekä niiden välissä mahdollisesti sijaitseva äännesegmentti. Kontrastiivinen aksentti saattaa kuitenkin toteutua myös muualla sanassa, mikäli kontrastoitava informaatio sijaitsee esimerkiksi sanan lopussa, kuten virkkeessä *Sanoin että hän on varaTON, en sanonut että hän on varaKAS*. Myös ei-kontrastiivinen aksentti saattaa kuulua muualla kuin sanan pääpainolliselle tavulle esimerkiksi joissakin yksisanaisissa ilmauksissa, kuten vaikkapa *kiiTOS*.

Myös suomen aksentin toteutumista on toistaiseksi tutkittu järjestelmällisimmin pohjoismurteista. Pohjoismurteissa aksentin on todettu toteutuvan perustaajuuden muutosten avulla siten, että perustaajuus nousee karkeasti sanan ensimmäisen moran aikana ja laskee sen toisen moran aikana. Tämä nousu–lasku-kuvio on laajin kontrastiivisessa, suppeampi remaattisessa ja kaikkein suppein temaattisessa aksentissa, toisin sanoen kontrastiivinen aksentti toteutuu suurimpien ja temaattinen aksentti pienimpien sävelkorkeuden muutosten avulla. Kontrastiivisen aksentin on pohjoismurteissa havaittu toteutuvan lisäksi kestojen avulla, eli äännesegmenttien olevan tietyllä alalla sanassa pitempikestoisia kontrastiivisesti aksentoiduissa sanoissa kuin muunlaisissa sanoissa.

Ellei sanaa aksentoida, sen aikana ei siis tapahdu selviä perustaajuuden muutoksia, eikä niin ollen myöskään selviä havaitun sävelkorkeuden muutoksia. Tästä esimerkkinä kuunnelkaamme seuraavaksi sana *sika*, joka on ensimmäisessä näytteessä aksentoimaton (linkki: ääninäyte1) ja toisessa näytteessä kontrastiivisesti aksentoitu (linkki: ääninäyte2).

Kuva 1. Kaksi spektrogrammia ja perustaajuuskäyrää äännöksestä *naapurin sika*. Ensimmäisessä näytteessä sana *sika* on aksentoimaton, alemmassa aksentoitu.

Edelliset näytteet on tuottanut pohjoismurteita puhuva henkilö. Kuten edellä jo tulikin esille, suomen aksentin foneettista toteutumista on tähän asti tutkittu järjestelmällisimmin juuri pohjoismurteista ja suomen sanapainon toteutumista on tutkittu ainoastaan pohjoismurteista. Juuri tämä oli syynä nyt tarkastettavan tutkimuksen tekemiseen: oli syytä epäillä, että suomen alueellisten varieteettien välillä olisi eroja prominenssin toteutumisessa. Vahvimmin tähän viittasivat suomen murteiden välillä aiemmissa tutkimuksissa havaitut äännesegmenttien kestoerot. Näissä tutkimuksissa ei juuri ole kiinnitetty huomiota prominenssiin, mutta vaikutti todennäköiseltä, että myös nimenomaan prominenssin toteutumisessa kestojen avulla olisi murteiden välisiä eroja.

Aiemmissa murteiden välisiä kestoeroja koskevilla tutkimuksilla on kiinnitetty kaikkein eniten huomiota niin sanottuun puolipidennykseen eli siihen, että lyhyen ensi tavun jälkeinen toisen tavun yksi-

näisvokaali on monissa suomen murteissa ensi tavun yksinäisvokaalia selvästi pidempikestoinen. Puolipidennys tapahtuu tietyissä suomen murteissa siis sanoissa, joiden sekä ensimmäinen että toinen tavu ovat yksimoraisia. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi vaikkapa *näky*, *kumina* ja *sattamasta*. Tunnetuimmaksi puolipidennys on tullut lounaismurteiden ominaisuutena, mutta sitä on havaittu hyvin monissa muissakin suomen murteissa, esimerkiksi pohjoismurteissa. Puolipidennyksen on havaittu puuttuvan ainakin hämäläismurteista ja Etelä-Pohjanmaan murteesta.

Puolipidennyksen esiintymisalueet olivat yksi syy valita nyt tarkastettavaan tutkimukseen vertailtaviksi juuri Oulun, Turun ja Tampereen seuduilta kotoisin olevien henkilöiden käyttämät yleispuhesuomen varieteetit. Turku on erityisen tunnettu puolipidennyksen esiintymisalueena, kun taas Tampere kuuluu alueeseen, jolla ilmiötä ei ole havaittu. Vaikutti siis mahdolliselta, että prominenssin toteutu-

misessa kestojen avulla olisi eroja ainakin Turun ja Tampereen varieteettien välillä. Oulun varieteetti valittiin tutkittavaksi etupäässä olemassaolevien vertailukelpoisten tutkimustulosten takia; Oulu kuuluu pohjoismurteiden alueeseen, ja kuten mainittu, suomen prominenssin foneettista toteutumista on aiemmin tutkittu tarkimmin juuri pohjoismurteista. Toki oli myös odotettavissa, että Oulun ja Tampereen varieteettien väliltä löytyisi eroja prominenssin toteutumisessa kestojen avulla, koska pohjoismurteissa oli havaittu puolipidennystä, toisin kuin hämäläismurteissa. Lisäksi vaikutti mielenkiintoiselta tarkastella, olisiko Oulun ja Turun varieteettien välillä eroja prominenssin foneettisessa toteutumisessa. Mahdollisten erojen saattoi ajatella kenties olevan syynä siihen, että puolipidennys on yleisesti tunnettu lounaismurteiden, muttei pohjoismurteiden piirteenä.

Tutkimukseen valittiin tarkasteltaviksi kontrastiivisesti aksentoituja sanoja sekä täysin aksenttoimattomia sanoja, koska mahdollisten varieteettien välisten erojen prominenssin foneettisessa toteutumisessa ajateltiin tulevan selvimmin esille näissä foneettisesti äärimmäisissä prominenssikategorioissa.

Tutkimuksessa paljastui, että Oulun, Turun ja Tampereen varieteettien välillä todella on eroja sekä sanapainon että kontrastiivisen aksentin foneettisessa toteutumisessa. Sanapaino ei toteudu yhdessäkään tutkitussa varieteetissa perustaajuuden muutosten avulla, eli perustaajuuskäyrä on aksenttoimattomien sanojen aikana melko tasainen. Sanapainon toteutumisessa kestojen avulla havaittiin se varieteettien välinen ero, että Tampereen varieteetissa sanapainon toteutumisaala rajoittuu ensimmäiseen tavuun, mutta Turun ja Oulun varianteissa se ulottuu myös toiseen tavuun. Kontrastiivinen aksentti toteutuu kaikissa varieteeteissa ensiksikin perustaajuuden

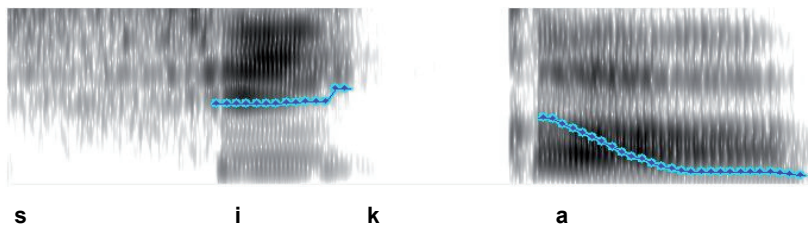
nousu–lasku-kuvion avulla. Kyseinen perustaajuuskuvio on laajin Oulun varieteetissa, suppeampi Turun varieteetissa ja kaikkein suppein Tampereen varieteetissa. Perustaajuus siis muuttuu kontrastiivisesti aksentoiduissa sanoissa eniten Oulun varieteetissa ja vähiten Tampereen varieteetissa. Lisäksi kontrastiivinen aksentti toteutuu aksenttipidennyksen avulla, eli tietyllä alalla sanassa sijaitsevat äännesegmentit ovat pitempiä kontrastiivisesti aksentoiduissa kuin aksenttoimattomissa sanoissa. Aksenttipidennyksen ala on sama kaikissa tutkituissa varieteeteissa, eikä sen segmentikohtaisissa määrissäkään juuri ole eroja varieteettien välillä.

Puolipidennysaseman sisältävissä sanoissa varieteettien välillä ilmeni lisäksi ajoitusero kontrastiivisen aksentin tonaalisisessa toteutumisessa: perustaajuuden huippukohta sijaitsee Turun varieteetissa kauempana sanassa kuin Oulun ja Tampereen varieteeteissa. Niissä puolipidennysaseman sisältävissä sanoissa, joiden toinen konsonantti on soinniton, kuten esimerkiksi sanassa *sika*, perustaajuushuippu sijaitsee Turun varieteetissa toisen tavun vokaalin alussa. Sellaisissa puolipidennysaseman sisältävissä sanoissa, joiden toinen konsonantti on soinnillinen, kuten sanassa *lumi*, Turun varieteetin perustaajuushuippu sijaitsee sanan toisen konsonantin keskellä.

Itse puolipidennys on voimakkaampaa Oulun kuin Turun varieteetissa, Tampereen varieteetissa puolipidennystä ei tapahdu lainkaan. On mahdollista, että puolipidennyksen tunnettuus nimenomaan lounaismurteiden piirteenä johtuu pikemminkin aksentoitujen sanojen myöhäisestä perustaajuushuipusta kuin puolipidennysaseman vokaalin kestosta. Kuunnelkaamme seuraavaksi näytteet eri varieteettien puhujien tuottamista kontrastiivisesti aksentoiduista puolipidennysaseman sisältävistä sanoista.

Ensin Oulun varieteetti (linkki: ääninäyte 3). Perustaajuus nousee korkealle, ja sen huippu on sanan ensimmäisessä tavus-

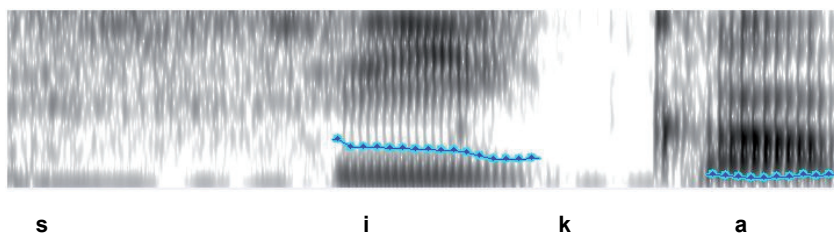
sa. Toisen tavun vokaali on huomattavasti pitempi kuin ensimmäisen tavun vokaali.

Kuva 2. Spektrogrammi ja perustaajuuskäyrä Oulun varieteettia edustavan henkilön tuottamasta kontrastiivisesti aksentoidusta sanasta *sika*.

Sitten Tampereen varieteetti (linkki: ääninäyte 4). Perustaajuus nousee selvästi vähemmän kuin äskeisessä Oulun varieteetin esimerkissä. Perustaajuuden huippu on

sanan ensimmäisessä tavussa. Ensimmäisen tavun vokaali on toisen tavun vokaalia pitempi.

Kuva 3. Spektrogrammi ja perustaajuuskäyrä Tampereen varieteettia edustavan henkilön tuottamasta kontrastiivisesti aksentoidusta sanasta *sika*.

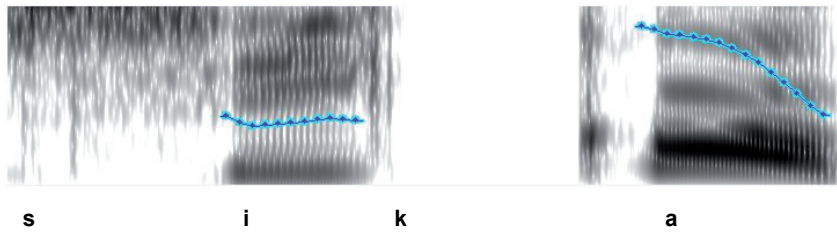
Lopuksi Turun varieteetti (linkki: ääninäyte 5). Perustaajuus nousee tässä yksittäisessä tuotoksessa hyvin korkealle, vaikka koko aineistosta laskettuna perustaajuushuippu jää Turun varieteetin aksentoiduissa

sanoissa matalammaksi kuin Oulun varieteetin aksentoiduissa sanoissa. Toisen tavun vokaali on pitempi kuin ensimmäisen tavun vokaali ja perustaajuuden huippu sijaitsee vasta sanan toisessa tavussa. ■

RIIKKA YLITALO *The realisation of prominence in three varieties of standard spoken Finnish*. Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 88. Oulu: Oulun yliopisto. 2009.

Sähköposti: etunimi.sukunimi@oulu.fi

▷

Kuva 4. Spektrogrammi ja perustaaajuuskäyrä Turun varieteettia edustavan henkilön tuottamasta kontrastiivisesti aksentoidusta sanasta *sika*.